

спілкування. Отже, прагматичні мовні кліше – це стійкі, граматично неоднорідні, відтворені складові блоки, стандартні репліки в певних ситуаціях, які відтворюють стереотипи мислення комуні кантів і які дозволяють людині, яка говорить успішно досягати поставленої комунікативної мети, при цьому не втрачаючи своєї виразності.

Функціонуючи у різноманітних комунікативних актах, метакомунікативні мовні кліше реалізують прагматичну функцію мови, що забезпечує бажаний ефект для ініціатора спілкування, і саме тому відтворення таких кліше є досить значним у носіїв мови. Метакомунікативні кліше дійсно забезпечують реалізацію прагматичних принципів ефективності спілкування: принцип ввічливості та кооперації. Прагматичні кліше, як засіб реалізації інтенцій комунікантів є двигунами комунікації, однак їх значення зростає якщо комуніканти не досить добре знають один одного, за умови офіційної ситуації спілкування, а також за умови неочікуваної комунікації.

Перспективним для подальшого дослідження є з'ясування мовленнєвих особливостей прагматичних мовних кліше, а також розширення мов порівняння із залученням, зокрема, російської, німецької та інших індоєвропейських мов.

Література

- Вежбицка А.* Речевые акты: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике.– М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 151-275.
- Городникова М.Д., Добровольский Д.О.* Немецко-русский словарь речевого общения / М.Д. Городникова, Д.О. Добровольский. – М.: «Русский язык», 1998. – 332 с.
- Дейк ван Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
- Звегинцев В.А.* Функция и цель в лингвистической теории // Проблемы теоретической и экспериментальной лингвистики. – М.: Наука, 1977. – С.120-145.
- Ромашко С.А.* Язык как деятельность и лингвистическая прагматика // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики: Сб. обзоров. – М., 1984.
- Серль Дж.Р.* Классификация иллокутивных актов: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С. 170-194.
- Braun P.* Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1987. – 325 S.
- Goffman E.* Interaktionsrituale. Über Verhalten in direkter Kommunikation. – Tübingen: Niemeyer, 1996. – 110 S.

МОВЧАН Д.В.

(Глухівський нац. пед.ун-т)

ОКАЗІОНАЛЬНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНТОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

The article reports on the study of the peculiarities of semantic variations in a word-structure, which are the source of the occasional antonymic meaning. The speaker applies such kind of semantic manipulations in order to realize one of his communicative strategies.

Key words: pragmatic potential, actualizing, occasional antonyms.

Дослідження антонімів у прагматичному аспекті передбачає вивчення їх як одиниць, призначених для виконання певних комунікативних функцій. Для адекватного опису закономірностей вживання антонімів у мовленні в центрі уваги повинна бути їх актуалізація, що відбиває вербальну взаємодію учасників комунікації. „Прагматика вивчає відношення між знаками... та людьми... які створюють, передають та сприймають мовні знаки“ [Клаус 1967, с. 21].

Антонімам як особливій категорії слів, головною рисою яких є протилежність лексичних значень, присвячено ряд наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених (Я.Гельбл, 1965; Л.Новіков, 1973; Х.та Е.Агрікола, 1977; Дж.Лайонз, 1978; Є.Міллер, 1990; Р.Соловйова, 1982; С.Белова, 2000; Т.Чурносова, 2004; Н.Векуа, 2006; О.Лихачьова, 2006 та ін.). На теперішній час накопичено значний матеріал, що стосується структури, семантики та функціональної сторони антонімічних одиниць. Проте питання про сам механізм реалізації антонімами їх прагматичного потенціалу залишається не достатньо дослідженим. У зв'язку з цим є перспективним здійснити вивчення антонімів саме у цьому аспекті.

„Насправді мова наскрізь прагматична. Філогенетично та онтогенетично мова починається з прагматики, і у принципових рисах своєї структури вона перш за все виступає як егоцентрично орієнтований механізм, призначений обслуговувати та реалізовувати прагматичні інтереси мовця“ [Никитин 1996, с. 714].

На думку Г.В.Колшанського, „вихідним пунктом комунікації повинна розглядатися така одиниця, яка є структурно організованою і здатна виражати суть явищ у їх мінімальних відношеннях з іншими явищами. ...Реальною одиницею мови повинна бути фраза – висловлювання, а не слово як лише її частина. Лексичний знак дійсно виступає у якості елементарної номінативної одиниці, але номінація сама по собі не складає змісту висловлювання, якщо під номінацією мати на увазі ту її властивість, що вона лише позначає певну річ або явище. Висловлювання не позначає окрему річ, а констатує в адекватній суб'єктивній формі істину існування речі, тобто її буття по відношенню до інших речей“ [Колшанский 1980, с. 8].

Сказане вище саме собою ставить питання про те, чи є припустимим говорити про прагматику слова, в той час як дана категорія в основі своїй носить “реченнєво-текстовий” характер? Чи є доцільним вбачати у слові прагматичні характеристики, якщо вони є перш за все продуктом специфічних мовленнєвих умов?

Насправді, значення слова саме по собі нічого не повідомляє, поки воно не включене в комунікативний акт, тобто поки воно, за термінологією А.А.Брудного, не стане сигналом: “Значення знака саме по собі не містить інформації в силу того, що комунікантам воно відоме: значення знака збиткове. Знак може стати сигналом лише будучи актуалізованим, охопленим складною сіткою відношень, які зв'язують даний знак з іншими знаками та конкретною ситуацією в цілому” [Брудный 1972, с. 52]. Саме комунікативне вживання слова, включення його в комунікативний акт зумовлює формування того чи іншого актуального смислу, передбачає ту чи іншу семантичну реалізацію слова.

Комунікативні умови, в яких опиняється мовна одиниця, можуть розглядатися як контекст у широкому сенсі слова. У даному разі поняття “комунікація” та “контекст” дублюються, якщо при цьому враховувати дискретний характер як самої комунікації, так, відповідно, і контексту. У вузькому розумінні контекст, активно впливаючи на семантичну реалізацію слова, сам при цьому виступає як своєрідна семантична одиниця: “...контекст не народжується до формування висловлювання, а, навпаки, він є похідним від лінійної організації комунікації ... Контекст з'являється насправді у

момент формування фрази, так як вибір тієї чи іншої лексеми або граматичної форми на кожному етапі формування фрази повинен бути заданим усім контекстом майбутньої фрази. На даній підставі можна стверджувати, що контекст бере участь у породженні фрази як рівноправна семантична одиниця наряду зі значенням лексем та граматичних форм” [Колшанский 1980, с. 24].

Дослідження прагматичного потенціалу антонімів, як і будь-якого мовного знаку у статусі слова, полягає у тому, щоб виявити та описати в тому “що сказано”, те, “про що сказано” (Ч.Філмор). Метою нашого дослідження повинне стати встановлення смислу певного комунікативного акту та відтворення ролі окремих словесних величин (антонімів) для його реалізації, або, іншими словами, встановлення шляхів пристосування семантики окремої лексичної одиниці (антонімичної пари) до умов конкретного комунікативного акту, до тієї чи іншої комунікативної задачі висловлювання.

Здійснення поставленого завдання передбачає знання усього набору семантичних компонентів слова у системі, поза комунікативним актом. Опис функціональних особливостей значень слів зумовлює постійне звернення досліджувача до опису значення у статистиці. Таке звернення є повністю закономірним як теоретично, так і практично, оскільки “... перехід від статички до динаміки у мовознавстві виявляється найбільш надійним [Матезиус 1967, с. 69].

Як зазначає М.В.Нікітін, інформація про денотат, яка пов’язана зі словом у тексті, тобто його актуальний смисл, складається із двох частин: “його постійних інтенціональних ознак та певної частини його імплікаційних ознак, які імпліцитно “оживляються” ... контекстом або експліцитно називаються ним” [Никитин 1983, с. 25]. Перші належать до області мовних знань, тобто таких знань, які фіксуються, відображаються у даному значенні, а другі – до області позамовних знань, тобто до області семантичного потенціалу, який не фіксується, а лише передбачається даним значенням.

Актуалізації в актах мовлення підлягають як семантичні компоненти, що становлять зміст інтенціонала, так і компоненти, які утворюють імплікаціонал мовного значення. Як результат, до мовленнєвого смислу мовних значень залучаються за допомогою ситуації та контексту комунікативно значущі компоненти тих наших знань про світ, які в їх зміст як системних одиниць не входять. Вживання мовних одиниць за таким принципом буде носити оказіональний характер, на відміну від їх узуального вживання.

Оказіональні антоніми можуть виникати у мовленні (тексті) завдяки семантичному процесу наведення (термін І.А.Стерніна), тобто комунікативному внесенню сем, що не входять до складу системного значення слова. Наведені семи належать до розряду оказіональних.[Стернин 1985].

Про можливість контекстуального наведення семантичних компонентів говорив Г.Пауль, який виділяв два типи оказіонального вживання слова: 1) коли оказіональне значення є частиною узуального; та 2) коли воно містить у собі і “дещо більше” [Пауль 1960, с. 101]. І.В. Сентенберг підрозділяє семи, які здатні наводитися у контексті, на два типи – “сміслові” та “емоційно-експресивні” [Сентенберг 1975, с. 108-109].

У даному разі мова йде не про що інше, як про наведення денотативних та конотативних сем, в залежності від того, який із компонентів семантичної структури слова: денотативний (сигніфікативний), чи конотативний (емоційно-оцінний) відіграють вирішальну роль для формування актуального смислу слова. Так,

прикладом наведення денотативних сем у складі значень слів-іменників, що ведуть до утворення опозицій протиставлення антонімічного характеру, можуть служити такі висловлювання:

*Dieser Paterna ist kein Arzt, sondern ein **Holz hacker*** [Konsalik 1985, с. 376].

Прагматичної сили набувають потенційні семи гпрофесійність – непрофесійність, протиставлення яких у даному контексті дає можливість сприймати лексичні одиниці `Arzt` та `Holzhacker` як протилежні за змістом.

*Ich verstehe die amerikanische Moral nicht. Ich denke mir, dass dort eine barmherzige Frau als Hexe verbrannt wurde, eine Frau, die es nicht für **Geld** und nicht aus **Leidenschaft** für den Mann tut, nur aus Barmherzigkeit mit der männlichen Natur* [Вцлл 1963, с. 120].

Наводяться семи ‘меркантильність, матеріальна зацікавленість – відсутність матеріальної зацікавленості, фізичний або духовний інтерес’.

*...Dass Littelmary ein Stadt- und Hochhauskind war, das **Beton, Schlamm, kurzgeschorene Rasenflöchen** und sorgföltig auskalkulierte **Klettergerüste** kannte, nicht aber **Tympel, Maulwurfshögel** und echte **Pferde*** [Wolf 1989, с. 37].

Внаслідок наведення у семантичній структурі виділених слів таких сем, як ‘штучність, нежива природа об’єктів’ та ‘натуральність, жива природа об’єктів’ ряд вище згаданих іменників осмислюється як антоніми, що носять оказіональний характер та утворюють завдяки образності опозиції трьохчленного характеру: *tBeton, Schlamm, Rasenflöchen* - *tTympel, Maulwurfshögel, Pferde*.

*Die ganze Familie nimmt am Arbeitsprozess teil. Da sie ein und dasselbe Interesse hat, ist sie wieder ein Herz und eine Seele. Die in mancher Hinsicht gefährliche Trennung von Arbeit und Privatleben, die das Familienmitglied bei der **Arbeit** die **Familie** und in der **Familie** die **Arbeit** vergessen lässt, verschwindet* [Brecht 1986, с. 56].

Наводяться семи ‘відданість професійній справі – приватне життя’. Прагматичний ефект даного висловлювання підсилюється завдяки перехресному вживанню лексем *tArbeit* та *tFamilie*.

*Bei Ihnen ist es ein riesengrosser **Schwarm**, bei ihm ein heisser **Flirt**, und es passiert genau das, was Barbara so klug sagte: Abschied in Sydney, heilige Versprechen, sich wiederzusehen, Leibesschwüre ... und dann Stille.* [Konsalik 1985, с. 291].

У складі структур значень слів ‘*Schwarm – Flirt*’ акцентуються семи ‘всеохоплююче, щире почуття’ – ‘інтрига, любовна гра’, що сприяє вживанню даних мовних одиниць у рамках даного антонімічного протиставлення.

“Aber was können wir tun?”

„Auf eigene Faust suchen...“

„Wo?“

„Wir brauchen nur ein **Sandkürnchen**, dann finden wir auch die dazugehörende **Wüste**“ [Konsalik 1989, с. 28].

Інформаційний зміст даної мовленнєвої ситуації спонукає того, хто її сприймає, осмислити контрастне протиставлення слів *tSandkürnchen* та *tWüste* як протилежне за рахунок наведення у їх семантичних структурах сем гчастина від цілого – ціле. Словотвірний суфікс *-chen* у даному разі виступає у ролі інтенсифікатора антонімічного смислу.

Наведення конотативних сем відбувається у тому разі, якщо у структурі значення наявні автономні семантичні ознаки “емоція” та “оцінка”.

Визнаючи конотативні елементи складовою частиною значення лексеми, вчені виходять з того, що у слові відображається не лише поняття про предмет або явище, але й ставлення людини до того, що позначається цим словом (Арнольд І.В.,

Шмельов Д.М., Крушельницька Г.К., Меднікова Е.М.). Одним із типів конотативних значень виступає оцінність, оскільки одним із параметрів ставлення індивіда до предметів та явищ навколишньої дійсності є оцінка. Суть оцінки проявляється у її двохсторонній спрямованості: на позитивне та негативне. Мовний знак із оцінним значенням в акті комунікації викликає у реципієнта відповідне ціннісно-оцінювальне ставлення. В силу цього категорія оцінки тісно переплітається зі сферою прагматики.

Оцінка та антонімія можуть розглядатися як генетично взаємопов'язані явища, джерелом яких є вибіркова зацікавленість, тобто спроможність людської свідомості концентруватися на предметах навколишньої дійсності, що мають протилежну природу. Оцінювання може розглядатися як одне з джерел антонімії за таких причин: 1) існування антонімії є проявом властивості людської свідомості оцінювати одне і те ж явище (властивість, факт) залежно від ситуації, а також від індивідуальних характеристик оцінюючого суб'єкта; 2) основою антонімії є обов'язкове поєднання у значенні слова порівняння та норми.

Вираження оцінки є сигналом прояву емоційного стану мовця, експліцитної вказівки на розподіл його симпатій та антипатій.

Людина, яка говорить, проявляючи емоцію, у першу чергу намагається передати своє ставлення до предмета мовлення. Переживаючи емоцію, індивід асоціює її із позитивною або негативною оцінкою, "так як емоція – це форма оцінки суб'єктом об'єкта світу" [Шаховский 1987, с. 58].

Наведення конотативних сем з метою створення оказіонального антонімічного смислу відбувається у тому випадку, коли семантичні ознаки "емоція" та "оцінка" будуть носити суб'єктивний характер (в оцінних словах уже є відповідні оцінні семи, наприклад: *'das Gute – das Buse'*, *'das Heil – das Unheil'* і т.ін.). Це означає, що конотативні семи можуть бути факультативно наведені у значенні будь-якого слова. Як правило, автономна ознака "оцінка" та "емоція" передбачає обов'язкову контекстуальну конкретизацію. Ситуація та контекст повністю визначає ту чи іншу оцінність слів та їх емоційний заряд.

*„Soviel verstehe ich aber davon“, sagte ich, „dass Ihr **Katholiken** einem **Ungldubigen** wie mir gegenber so hart seid wie die Juden gegenber den Christen, die Christen gegenber den Heiden“* [Вцл 1963, с. 156].

Наводиться зневажливо-негативна сема у значенні слова *'Katholiken'*, яке у даному контексті сприймається як антипод слову *'Ungldubiger'*.

*Fbr einen Character wie Peachum bedeutete aber „in eines Mannes Hand sein“ das gleiche, was fbr ein **Kaninchen** bedeutet, in der Hut eines **Python** zu sein* [Brecht 1986, с. 47].

У значенні лексеми *'Kaninchen'* наводиться презирливо-емоційна сема 'жертва, беззахисна, слабка натура', внаслідок чого вона протиставляється як протилежна лексемі *'Python'* з оказіональним значенням 'сильна істота, хижацька натура'.

*Der Erwöhlte ist ein Fabrikant aus Lybeck – nein, nicht **Marzipan**; im Gegenteil: **Fischkonserven!*** [Konsalik 1985, с. 304].

Суб'єктивне емоційно-оцінне ставлення мовця до предмета мовлення передається за рахунок наведення у семантичних структурах метонімізованих лексем *'Marzipan – Fischkonserven'* конотативних сем 'вишуканий, солодкий, ніжний на смак – банальний, невишуканий'. Такого роду процес сприяє створенню ефекта семантичної насиченості висловлювання.

Warum sind Schreck und Triumph, Lust und Angst für dieses Kind so innig miteinander verbunden, dass keine Macht der Welt, kein chemisches Labor und gewiss auch keine Seelenanalyse sie je wieder voneinander trennen werden? [Wolf 1990, с. 15].

У парах слів ‘*Schreck – Triumph*’ та ‘*Angst – Lust*’ наводяться семи ‘негативні – позитивні емоції’, що дає можливість сприймати дані слова як протилежні за змістом. Розглядаючи емоційно-оцінний компонент як складову конотативної сторони семантики лексичних одиниць, можна вважати, що слова *tSchreckt* та *tAngst* викликають у нас асоціації негативного плану, в той час, як лексеми *tTriumph* та *tLust* налаштовують на позитивне, так як мають позитивну конотацію.

Таким чином, можна стверджувати, що реалізація прагматичного потенціалу антонімів відбувається за рахунок актуалізації у мовленні їх системних характеристик. Актуалізація значень слів-антонімів може носити не лише узуальну, а й оказіональну форму. З метою реалізації тієї чи іншої комунікативної стратегії, мовець може вдаватися до змін як формальної, так і семантичної структури мовних одиниць. При цьому ми встановили, що зміна семантичної структури слова за рахунок наведення (комунікативного внесення сем, які не входять до складу системного значення слова, але є комунікативно релевантними) приводить до виникнення таких антонімічних протиставлень, які були кваліфіковані нами як **оказіональні**.

Модифікатором антонімічного смислу такого роду мовних одиниць виступає контекст.

Для оказіональних протиставлень атонімів-іменників характерний ряд таких емпіричних ознак, як відсутність фіксації у словниках, приналежність до сфери мовлення, існування у суто специфічному контексті, унікальність, експресивність.

Література

- Брудный А.А.* Семантика языка и психология человека. – Фрунзе, 1972. – 230 С.
Клаус Г. Сила слова. – М.: Прогресс, 1967. – 215с. *Колишанский Г.В.* Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980. – 149с. *Матезиус В.* О потенциальности языковых явлений // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. *Никитин М.В.* Лексическое значение слова. (Структура и комбинаторика): Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1983. – 127с. *Никитин М.В.* Курс лингвистической семантики. – С.-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760с. *Пауль Г.* Принципы истории языка. – М.:Иностранная литература, 1960. – 500с. *Сентенберг И.В., Шейгал Е.И.* К вопросу о нейтрализации как одном из критериев синонимии // Исследования по романо-германскому языкознанию. – Волгоград, 1975. *Стернин И.А.* Лексическое значение слова в речи. – Воронеж.: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172с. *Шаховский В.И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1987. – 182с. *Bull H.* Ansichten eines Clowns. - Verlag Kiepenheuer und Witsch, Kцln, 1963 - 307s. *Brecht B.* Dreigroschenroman. - Verlag Philipp Reclam jung. Leipzig, 1986 – 455s. *Konsalik H. G.* Promenadendeck – Branvalet Verlag GmbH, Mьnchen, 1985 – 480s. *Konsalik H.G.* Wer sich nicht wehrt – Goldmann Verlag, 1989 – 284s. *Wolf Chr.* Sommerstьck – Aufbau – Verlag, Berlin und Weimar, 1989 – 191s. *Wolf Chr.* Kindheitsmuster – Aufbau – Verlag, Berlin und Weimar, 1990 – 534s.